

Violetta Przeremska

Łódź – Warszawa

Biografistyka muzyczna oraz jej miejsce w upowszechnianiu kultury i współczesnej edukacji artystycznej

Musical biographistics and its place
in the dissemination of culture
and the contemporary artistic education

Muzyka Chopina, mistrzowska formalnie – zachwyca nas. Zarazem – jako autentyczny wyraz i przekaz niezwyklej osobowości – wzrusza i porusza. Świadectwa i interpretacje – zebrane tu i zreinterpretowane – w odniesieniu do Fryderyka Chopina zdają się potwierdzać głęboki sens tezy o swoistej a niewątpliwiej jedności życia i sztuki.

Mieczysław Tomaszewski, *Chopin. Człowiek, dzieło, rezonans*, 1998.

Biografistyka stanowi jeden z ciekawszych modeli zapisywania historii i współczesności polskiej kultury, sztuki, pedagogiki. W badaniach tych istotnym odniesieniem jest perspektywa personalistyczna. To osoba i jej doświadczenie stają się przedmiotem analiz i dociekań. Studia biograficzne dają jednocześnie asumpt do syntez problemowych, opracowań szerszych, przekrojowych. Przyczyniają się do pełniejszego oglądu czasów minionych, przybliżają środowiska, odsłaniają role społeczne, jakie pełnili ludzie kultury, pozwalają spojrzeć na artystę jak na osobę. Liczba publikacji tego typu wciąż wydaje się wzrastać, obserwujemy też ich coraz większe

zróznicowanie. Obok tradycyjnych, pojawiają się biografie problemowe czy porównawcze, co sprawia, iż stają się znaczącym i interesującym obszarem współczesnej literatury.

Istotnym elementem jest traktowanie oraz sposób ujęcia w biografii pierwiastka czasu. Dotyczy to zwłaszcza badan historiograficznych. Jak zaznacza Sławomir Sztobryn:

W rekonstruowanych dziejach obecne są przynajmniej trzy warianty czasu – czas biologicznego trwania i przemian jednostek, czas psychologiczny – subiektywnej świadomości własnej obecności w czasie, oraz czas kulturowy. W tradycyjnej historiografii największy akcent jest kładziony na czas kulturowy, ale współcześnie do głosu dochodzi także psychohistoria oraz biologiczny wymiar dziejów. Każdy z tych wariantów ma inny charakter, inną dynamikę, inny sposób wewnętrznego odbioru, odczuwania¹.

W tzw. czasowości biografii istotna jest również jej sekwencyjność, istnienie w określonych czasach historycznych, a także jednoczesna zmienność odczytań i ewolucja koncepcji, po której następuje niezmiennność i *zastygnięcie w czasie* jej ostatecznego, narracyjnego kształtu².

W biografii naukowej, opartej na wyborze określonych metod i technik badawczych, wyselekcjonowanego materiału źródłowego, reguł gatunkowych i figur narracyjnych, tekst i jego ukształtowanie podlega różnorodnym wpływom i jest rezultatem interakcji wielu czynników. Biografia naukowa jako tekst określa też swoje miejsce względem innych (wcześniejszych czy równoległych) biografii danego twórcy. Poprzez to wchodzi w dialog z utrwaloną w kulturze legendą artysty, z przyjętymi modelami odbioru jego twórczości, ze stereotypami i schematami poznawczymi. Jeśli chodzi o same dane biograficzne, współcześnie często dzielone są przez badaczy na trzy grupy: 1) dane obiektywne, 2) dane podmiotowe (subiektywne) i 3) dane dotyczące dzieł. Dane obiektywne analizowane są z punktu widzenia zewnętrznego obserwatora. Konotowane są w formie faktów,

¹ S. Sztobryn, *Czas historii – czas życia – czas marzeń, polisemiczny walor pojęcia*, [w:] *Czas i miejsce w biografii. Aspekty edukacyjne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, Łódź 2017, s. 16.

² A. Całek, *Czas jako element konstrukcyjny biografii naukowej*, [w:] *Czas i miejsce w biografii...*, op. cit., s. 34.

wydarzeń, danych ilościowych i obejmują bieg życia twórcy w rozmaitych jego wymiarach. Tzw. zewnętrzny ogląd życia artysty, pozwala jednocześnie stworzyć pewien kontekst historyczno-społeczny biografii. Druga perspektywa to dane podmiotowe, które niejako ukazują biografowi punkt widzenia bohatera jego biografii; są to informacje formułowane z perspektywy jednostkowych doświadczeń twórcy (szczególną rolę odgrywają tu listy, dzienniki, autobiografia, a także zanotowane, utrwalone wypowiedzi). Dane podmiotowe w biografii mogą być analizowane ilościowo i jakościowo. Analiza jakościowa ukazuje podmiotowy wymiar biografii, tworząc narrację na temat sensu życia twórcy, momentów przełomowych, doświadczeń granicznych oraz istotnych z egzystencjalnej perspektywy wydarzeń, oglądanych z punktu widzenia samego twórcy. Trzecia perspektywa to dane dotyczące osiągnięć zdobytych przez bohatera biografii w ciągu jego życia. W przypadku artysty dane te dotyczą jego

aktywności twórczej, analizowanej w biegu życia oraz ukazującej swoją własną dynamikę faz twórczych i nietwórczych aktywności, a także wydarzeń szczególnych: doświadczeń krystalizujących, przełomów twórczych, asynchronii twórczych³.

Jako znakomity przykład biografii naukowej przywołajmy tu monografię autorstwa Mieczysława Tomaszewskiego „Chopin. Człowiek, dzieło, rezonans”⁴. To obszerne kompendium obejmuje całość chopinowskiej problematyki, stanowi syntetyzujące i integralne ujęcie życia i twórczości. Książka wybitnego profesora, reprezentującego dziedzinę muzykologii zorientowanej humanistycznie, odpowiada na żywiołowy wzrost w ostatnich dziesięcioleciach muzyką i osobą Fryderyka Chopina, odnosi się do nowych źródeł i ustaleń w polskich, europejskich i światowych badaniach chopinowskich, które ukazują postać i dzieło kompozytora w nowym świetle, w perspektywach skłaniających do głębokiej refleksji. Wnikliwej analizie poddane zostały tu dzieje życia kompozytora, typ jego osobowości, proces twórczy, życie koncertowe, wykonawstwo. Sam dorobek

³ A. Ciałek, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Kraków 2013, s. 160.

⁴ M. Tomaszewski, *Chopin. Człowiek, dzieło, rezonans*, Poznań, 1998.

twórczy ukazany został z punktu widzenia ontologii, analizy i interpretacji integralnej dzieła muzycznego. Uwypuklono też zagadnienia estetyki, poetyki i ekspresji dzieła, a także samego stylu, jego cech i ewolucji. Monografię zamykają pogłębione rozważania na temat samego życia dzieła, jego rezonansu, oddziaływania i inspiracji (chopinofania, chopinistyka, chopinologia), w końcu jego znaczenia i uniwersalnego przesłania. Opisując fenomen twórczości Chopina autor stosunkowo wiele miejsca – na tle innych, wcześniejszych biografii – poświęca strukturze jego osobowości.

Bogata osobowość Fryderyka Chopina, od jakiegokolwiek strony do niej by się zbliżyć – niezmiennie fascynuje, budzi zarazem szacunek i podziw. Najbardziej uchwytne jawi się nam poprzez listy do osób bliskich, przyjaciół, znajomych – żywe, plastyczne, dosadne – i na kartach dziennika, pisanego w chwili osobistego przełomu. Jej struktura wyłania się i zarysowuje – również w świadectwach owych bliskich, przyjaciół i przechodniów na drodze życia, świadectwach bardzo rozmaitych i wielostronnych, niekiedy pozornie sprzecznych, lecz w rezultacie zgodnych i spójnych przez dopełnianie się lub kontrast. Na jej obraz składa się także zespół faktów tworzących życiorys: tych, które konstytuują los w trudnych wyborach i decyzjach brzemiennej w skutki. Wreszcie, swoiste odbicie struktury osobowości przynosi nam bez wątplenia sama muzyka, gdy spojrzeć na nią w perspektywie wypowiedzi lirycznej. Postawę generacji, do której Chopin należy i którą współtworzy, cechowało *wyrażanie siebie*⁵.

W wymienionym wyżej aspekcie biografii zaznaczona jest rola i waga dostępnej korespondencji artysty. Jak często podkreślają biografowie, właśnie korespondencja jest specjalnym rodzajem materiałów źródłowych. Staje się ona nośnikiem konkretnych danych biograficznych, ukazuje postawy twórcy, refleksje, jego świat wartości. Jako rodzaj autonarracji kierowanej do określonego odbiorcy, stanowi nieocenioną możliwość spojrzenia na życie twórcy z jego własnej perspektywy, subiektywnej i stronniczej, ale zarazem podmiotowej, oddającej jemu samemu głos. Według wielu biografów, nie jest to materiał łatwy do analizy: zbiór listów jest najczęściej niekompletny, zaś sam list z natury subiektywny i wybiórczy, niejednorodny

⁵ Ibidem, s. 12.

gatunkowo, sytuujący się pomiędzy literaturą piękną a użytkową. Jak podkreślają badacze biografistyki – w analizach korespondencji trzy główne obszary winny być traktowane równolegle: estetyczny (odnoszący się do gatunku i stylu listu), egzystencjalny (nawiązujący do ujęcia psychologicznego i analizujący list jako introspekcyjną relację podmiotu piszącego), oraz aksjologiczny (ujawniający świat wartości oraz postawy nadawcy). Samą warstwę aksjologiczną listu można odsłaniać poprzez

zabiegi analityczne i interpretacyjne, poszukując wartości deklarowanych otwarcie oraz uobecniających się nieświadomie w konkretnych poglądach, ocenach i wyborach nadawcy⁶.

Właśnie na podstawie m.in. listów, relacji i wspomnień uczniów Chopina wyeksponowano w pracy Tomaszewskiego także wątek pracy pedagogicznej artysty. Dokumenty te świadczą, że

uczyl z przekonania, z umiejętnością, pasją i świadomością swojego działania. [...] Lektura wszystkich tych materiałów rodzi zadziwienie nad pedagogicznym instynktem Chopina, pokazując zarazem, jakim podziwem i uwielbieniem otoczona była również i ta sfera jego egzystencji⁷.

Biografie muzyczne utrzymane w konwencji bardziej popularzatorskiej, także nierzadko stanowią bogate źródło informacji, niejednokrotnie wprowadzają nieznane dotąd fakty, interpretacje, oparte na najnowszych badaniach źródłowych. Do takich należy np. przystępnie opracowana i skondensowana treściowo monografia Karola Kurpińskiego autorstwa Marcina Gmysa⁸. Albumowe, bogato ilustrowane wydanie, skierowane do szerokiego odbiorcy, w stosunkowo dużej mierze przywołuje fragmenty ważnych dokumentów, listów, czy też słynnych „Dzienników podróży” Kurpińskiego, twórcy przez lata nadającego ton polskiej myśli muzycznej i estetycznej. Monografia ma na celu nie tylko przypomnienie szerszemu ogółowi tego wybitnego XIX-wiecznego kompozytora, genialnego dyrygenta, pedagoga i organizatora życia muzycznego, głęboko zaangażowanego na wielu polach. Jej celem jest również ukazanie jego obecności

⁶ A. Całek, *Biografia naukowa...*, op. cit., s. 164.

⁷ M. Tomaszewski, *Chopin...*, op. cit., s. 146.

⁸ M. Gmys, *Karol Kurpiński i romantyczna Europa*, Warszawa 2015.

i znaczenia zarówno w rodzimej kulturze, jak i – co tu szczególnie wyeksponowane – w kulturze muzycznej ówczesnej Europy. Cenne jest również uzupełnienie informacji biograficznych, ich zaktualizowanie w świetle najnowszych badań i odkryć. W rezultacie ukazana jest niezwykle wszechstronna, niejako *renesansowa* osobowość artysty. Jak konstatuje autor monografii, Karol Kurpiński

był osobowością, dla której chyba trudno byłoby w historii nowożytnej muzyki polskiej znaleźć równie godne, to znaczy spełniające się z tak wielkim powodzeniem na tyłu różnych polach, odpowiedniki⁹.

Anita Całek w swej wnikliwej monografii dotyczącej biografii naukowej, omawiającej jej główne modele (psychoanalityczny, strukturalistyczny i poststrukturalistyczny), różne strategie badawcze i dyskursy, ukazuje biografie w szerokim interdyscyplinarnym kontekście jako tekst istniejący na pograniczach różnych nauk humanistycznych, społecznych czy nauk o sztuce. Ukazuje także ważny aspekt interakcji, dialogu z czytelnikiem, odbiorcą:

Biografia w nowym ujęciu powstaje wskutek wieloaspektowych oddziaływań układów z nią powiązanych, do jakich należą układ interakcji między danymi biograficznymi, interakcyjne ujęcie twórczości i procesu twórczego oraz interakcyjność samego tekstu biografii, w którym negocjowane są i dialogują ze sobą Ja biograf, Ty czytelnika, kontekst kulturowy oraz techniki biograficzne. Sieć tych interakcji tworzy sferę wielorakich wpływów, które ostatecznie kształtują narrację biograficzną – równie dynamiczny jest proces jej czytania, który budzi w odbiorcy szereg skojarzeń, pobudza do dyskusji i sporów, sprawiając, iż tekst biografii na nowo wchodzi w przestrzeń dialogu¹⁰.

Współcześnie, w wielu biografiami o charakterze naukowym, możemy znaleźć ujęcia z pogłębionym aspektem psychoanalizy, życia wewnętrznego twórcy. Oryginalną pozycję tego typu w dziedzinie biografistyki muzycznej stanowi praca „Szymanowski. Muzyka jako autobiografia” autorstwa Bartosza Dąbrowskiego¹¹, której tytuł nawiązuje do jednej z wypowiedzi samego Szymanowskiego:

Mógłbym powiedzieć, że wszystko, co piszę, jest moją ujętą w dźwięki autobiografią¹².

⁹ Ibidem, s. 154.

¹⁰ A. Całek, *Biografia naukowa...*, op. cit., s. 171.

¹¹ B. Dąbrowski, *Szymanowski. Muzyka jako autobiografia*, Gdańsk 2010.

¹² Cyt. za: B. Dąbrowski, *Szymanowski ...*, op. cit., s. 9.

Autor zastrzega, iż książka ta nie jest typową biografią, chociaż:

w swoim ogólnym zarysie przestrzega chronologii postaw i idei Szymanowskiego. Najprościej można ją określić jako studium wyobraźni kompozytora, napisane z perspektywy pozostawionych przez niego zapisków, urywków i fragmentów literackich, w którym interpretacji poddano także część jego twórczości wokalne. W najdosłowniejszym znaczeniu stanowi zatem próbę zdania sprawy w pewnej „biografii wewnętrznej”, która przenika dzieło muzyczne i literackie¹³.

Podobnie, jak we wcześniej wspomnianych pozycjach, autor odnosi się w swym studium do bogatej literatury źródłowej, sięgając tu jednak głębiej do często marginalizowanych wcześniej dzieł literackich czy zapisków autobiograficznych omawianej postaci. Odczytuje dzięki temu w nowym świetle wiele źródeł, prezentuje czytelnikowi swe reinterpretacje faktów biograficznych, czy dzieł. Inspirując się w dużym stopniu myślą psychoanalityczną, przywołuje nowe konteksty kulturowe.

W procesie edukacji artystycznej i upowszechniania kultury muzycznej nie mniej ważną rolę spełniają biografie (czy autobiografie) o charakterze popularyzatorskim czy popularno-naukowym. Za taką można uznać np. obszerną biografię „Kilar. Geniusz o dwóch twarzach” (określoną w podtytule jako „pierwsza pełna biografia niepokornego kompozytora”), a opracowaną przez Marię Wilczek-Krupę¹⁴. Zachowana jest tu perspektywa dziennikarska, reporterska, jednocześnie jednak uwidacznia się dogłębna, specjalistyczna znajomość opisywanej materii – sfery współczesnej polskiej muzyki poważnej i filmowej. Biografia ta – co nie bez znaczenia – oparta jest m.in. na wielu wcześniejszych, przeprowadzonych przez autorkę rozmowach z kompozytorem. Elementy biograficznego wywiadu narracyjnego rekonstruują przemiany zachodzące w życiu badanej osoby oraz nadają znaczenie przeżytym zdarzeniom, kryzysom życiowym w biografii indywidualnej. Wnikliwa, monumentalna pozycja, odsłaniająca kulisy pracy twórczej, okoliczności powstawania ważniejszych utworów, osadzona jest w ówczesnych realiach historycznych i polityczno-społecznych, w różnych kontekstach kulturowych. Mimo założonego przez autorkę unikania drobiazgowych

¹³ Ibidem, s. 5.

¹⁴ M. Wilczek-Krupa, *Kilar – geniusz o dwóch twarzach*, Kraków 2015.

analiz utworów, w wielu przypadkach rzuca ona nowe światło na dorobek tego wybitnego kompozytora i twórcy muzyki filmowej. W sugestywnie namalowanym portrecie artysty odnajdujemy jego fascynacje artystyczne, stosunek do wartości sacrum w życiu i sztuce, przemyślenia teologiczne. Poznajemy inspiracje dzieł sakralnych, dzieł stylizowanych polską muzyką tradycyjną, czy słynnej, powszechnie cenionej i oryginalnej muzyki filmowej. Znajdujemy też szerzej rozbudowane wątki odnośnie życia codziennego, zainteresowań, upodobań, zwyczajów. Rytm żywej, barwnej narracji i chronologiczny tok opowieści świadomie zaburzony jest tu przez autorkę poprzez wprowadzanie relacji i wspomnień z ostatnich lat życia kompozytora, co tworzy pewną mozaikowość tekstu. Odnośnie tego ostatniego zabiegu, nasuwają się tu częste opinie badaczy biografistyki, którzy twierdzą, iż

diachroniczność lub symultaniczność epizodów, operowanie antycypacjami i retrospekcjami, elipsami czy repetycjami, teleologiczny czy funkcjonalny układ zdarzeń – to tylko wybrane możliwości gry z czasem, jakie można wykorzystać w celu uzyskania efektu „doświadczania czasu» oraz usuwania dystansu, czyli „ponownego urzeczywistniania” tego, co już było¹⁵.

Biografia zajmuje też ważne miejsce we współczesnej pedagogice. Danuta Lalak dokonała opracowania tematyki biografii jako metody badań i wskazała różne wymiary stosowania biografii w teorii i praktyce pedagogicznej. Zwraca uwagę, że:

Współczesna pedagogika (w szczególności pedagogika społeczna) poszukuje nowych koncepcji rozwoju człowieka nie w ideologii, postulatach czy nawet oczekiwaniach społecznych, ani morfologii czy też biochemii czynności życiowych, ale w doświadczeniach i działaniach ludzi – indywidualnie myślących, lecz działających w świecie społecznych relacji i zależności, wyznaczonych lokalnie i globalnie. Jednostką obserwacji i polem badawczym dla tych obserwacji może być biografia. Warto skonstatować, że dokonuje się zwrot biograficzny w naukach społecznych, szczególnie jednak w pedagogice¹⁶.

Na gruncie pedagogiki biografia ma służyć swoistej weryfikacji historii pedagogiki. To człowiek, jako jednostka doświadczająca,

¹⁵ A. Catek, *Czas...*, s. 33.

¹⁶ D. Lalak, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010, s. 44.

staje się odniesieniem w jej rekonstruowaniu. Coraz częściej możemy spotkać się z biografiami pedagogów, w tym także pedagogów muzycznych. I tak np. Aneta Teichman w swej monografii poświęconej Janowi Ekierowi¹⁷ – wybitnemu pianiście, interpretatorowi, badaczowi i edytorowi dzieł Chopina, uwidacznia miejsce i znaczenie pracy nad dziełami Chopina w całym jego życiu. Jak zauważa autorka, przywołując niektóre z wynurzeń Ekiera:

Twórczość Fryderyka Chopina, jej interpretowanie, opisywanie, nauczanie jej wykonywania i badanie – była stałym elementem życia Jana Ekiera. Natomiast zmienność przejawiała się w potrzebie zgłębiania kolejnych zagadnień z zakresu problematyki chopinowskiej – Chopin przeniknął całe życie Ekiera. Inspirowała go nie tylko twórczość, ale i postawa Chopina jako artysty i człowieka. Profesor uznał go za wzór godny naśladowania. Wniosek ten sformułował już w latach 40. XX wieku. „Dziwną jest rzeczą – pisał Ekier – że człowiek, którego się nie znało, który żył w innej epoce i środowisku, który pozostawił nam tylko paręset stron wypełnionych znakami nutowymi, może tak silnie zaważyć na życiu innego człowieka, żyjącego w innym czasie i zupełnie innych warunkach. [...] Chopin działa wszechstronnie swoją osobowością na całą moją naturę”¹⁸.

Rozwój i ekspansja muzyki popularnej (we wszelkich jej odmianach), postępująca celebrytyzacja popkultury oraz duże zainteresowanie różnymi przynależnymi do niej gatunkami muzycznymi sprawia, iż na rynku wydawniczym wciąż powiększa się oferta muzycznej biografistyki, pojawiają się coraz więcej pozycji biograficznych (czy autobiograficznych) dotyczących wykonawców (wokalistów, instrumentalistów, zespołów) muzyki popularnej, awangardowej, muzyków rockowych, jazzowych... Stanowią one bardzo różnorodne (często np. beletryzowane lub w postaci tzw. wywiadu – rzeki) pełnoprawne odmiany gatunku literackiego. Michał Przechera, wskazując na przełomowe dla tej nowej kultury muzycznej (zwłaszcza rocka) lata 60. ubiegłego wieku, pisze:

Rozwój popularności i ekspansja muzyki rockowej na cały świat całkowicie zredefiniowały pojęcie artysty, podejście publiczności do wykonawcy, oraz zmieniły dotychczasowy podział na twórcę i tworzywo. Warto zauważyć, że właśnie wtedy swój

¹⁷ A. Teichman, *Jan Ekier*, Warszawa - Kraków, 2013.

¹⁸ A. Teichman, *Chopinocentryzm życia Jana Ekiera. Rozważania na podstawie biografii artysty*, [w:] *Stalość i zmienność w biografii. Przełomy biograficzne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, Łódź 2019, s. 79.

początek miała nowa gałąź biografistyki – opisująca twórczość nowego obrazoburczego (oczywiście jak na tamte czasy) brzmienia. Muzycy stali się bohaterami masowej wyobraźni. Rock and roll, oprócz wpływu na odbiorców, [...] na niedostępnym do tej pory dla nikogo piedestale postawił jego twórców¹⁹.

Spśród wielu dostępnych już dzisiaj biografii muzyków warto zwrócić uwagę np. na monografię artystyczną „Czesław Niemen. Kiedy się dziwić przestanę...”, której autorem jest Roman Radoszewski²⁰. Na książkę dotyczącą tego fascynującego, niepowtarzalnego artysty składają się rozdziały eseistyczne uzupełniane cytatami z publikacji pasowych i książkowych, audycji i wywiadów radiowych i telewizyjnych oraz teksty poetyckie. Zgromadzony tu niezwykle bogaty materiał faktograficzny wzbogacony jest odautorską narracją samego Niemena, fragmentami rozmów przeprowadzonych z nim przez autora biografii, obszernymi komentarzami na temat dorobku artysty, działalności, obecności w mediach, w końcu dyskografią. Dzieląc się swym doświadczeniem w pracy nad biografią, jej autor stwierdza m.in.:

Twórczości Niemena nie można i nie należy rozpatrywać samoistnie albo jedynie w kontekście muzycznym. Tropy prowadzą dużo dalej – nie tylko do Norwida, jego poetyki, filozofii, nie tylko do poezji oraz literatury polskiej i światowej, ale także do muzycznych i plastycznych tradycji i specyfiki wielu kultur, do kosmogonii, teologii, biologii ewolucyjnej, etyki czy „filozofii przypadku” Lema. Z drugiej strony zaś do kulis historii i polityki PRL-u i Związku Radzieckiego, do amerykańskiej Polonii i jej kompleksów, do stanu wojennego i jego konsekwencji, do muzyki popularnej i awangardowej oraz ich odbiorczej recepcji, do praw rządzących kulturą masową, do kwestii mód i przełamывania konwencji, elektroniki w muzyce i kanonów wrażliwości, do antynomii między nauką i wiarą...²¹.

Biografie tego typu, obok wcześniej omówionych monografii dotyczących artystów z kręgu muzyki klasycznej, z pewnością mogą pełnić ważną funkcję poznawczą w edukacji artystycznej. Zgodnie z przekonaniem wielu współczesnych pedagogów, kultura popularna jest zbyt ważnym elementem codzienności, by edukacja mogła ją

¹⁹ M. Przechera, *Pomiędzy sztuką a dziennikarstwem – muzyczne biografie w Polsce*, „Dziennikarstwo i Media” 2014, nr 5, s. 290.

²⁰ R. Radoszewski, *Czesław Niemen. Kiedy się dziwić przestanę...*, Warszawa 2004.

²¹ Ibidem, s. 11.

pomijać. Zaniechanie refleksji nad wyznaczaniem miejsca dla pewnych zjawisk kultury popularnej byłoby błędem. Refleksja ta powinna zaowocować także w praktyce. Należałoby zatem zadbać zarówno o sens, meritum jak i praktyczny wymiar tych nowych idei. Dotyczy to w dużej mierze powszechnej edukacji muzycznej młodzieży²². Można starać się o szersze włączanie do obszaru zabiegów i działań edukacyjnych treści kultury popularnej, traktowanych wobec treści kultury wysokiej nie alternatywnie, lecz komplementarnie. Współczesna rzeczywistość społeczno-kulturowa wręcz obliguje do podejmowania tego typu wyzwań edukacyjnych. Wszak teksty kultury popularnej mogą być także w procesie edukacji analizowane, poddawane interpretacji, mogą służyć koniecznemu dzisiaj wchodzeniu z tą kulturą w dialog (lub polemikę), także z wykorzystaniem w tym względzie wybranych, wartościowych pod względem merytorycznym tekstów biograficznych.

Omawiając problem muzycznej biografistyki w literaturze, nie sposób pominąć tak dziś popularnych biografii filmowych. W ostatnich latach obserwujemy niemalże inwazję kina biograficznego. Życie wybitnych osobowości, w tym z dziedziny sztuki i muzyki, jest dla filmu tworzywem równie atrakcyjnym jak literatura. Nierzadko są to adaptacje dla potrzeb ekranu właśnie biografii literackich, adaptacje podporządkowane dramaturgicznym i estetycznym zasadom poetyki spektaklu filmowego (np. powstały w 2002 roku film biograficzny „Pianista” w reżyserii Romana Polańskiego, z muzyką Wojciecha Kilara, będący ekranizacją literackich wspomnień znakomitego pianisty Władysława Szpilmana). Obrazy życia wybitnych jednostek odgrywają coraz większą rolę we współczesnej kulturze filmowej, i szerzej – w kulturze audiowizualnej. Biografistyka filmowa jest zagadnieniem złożonym, co wynika z ogromnej różnorodności gatunkowej, stylistycznego eklektyzmu podążającego za rozwojem techniki, oraz historycznych i estetycznych przeobrażeń sztuki filmowej. Marek Hendrykowski podkreśla, iż w określonym utworze filmowym

²² Szerzej: V. Przeremska, *Powszechna edukacja muzyczna młodzieży w kontekście współczesnej pedagogiki kultury i jej dylematów aksjologicznych*, [w:] *Tożsamość pedagogiki muzyki*, red. A. Michalski, seria: Pedagogika muzyki. Cechy – aksjologia - systematyka, Gdańsk 2012.

refleks biograficzny może osiągać bardzo różny stopień wiarygodności: od najdalej posuniętego autentyzmu do minimalnego podobieństwa łączącego nasyconą fikcją filmową wersję takich czy innych wydarzeń z bardzo luźnymi odniesieniami do rzeczywistości. Odbiór filmu biograficznego (i autobiograficznego) czerpie impulsy zarówno z interpretacji samego dzieła (związanej z właściwą mu konwencją gatunkową oraz stylem czytania), jak i danych zawartych w społecznym tekście określonej biografii. Nie koniec na tym. Biografizm filmowy zagarnia i angażuje do współpracy różne gatunki wypowiedzi filmowej, usytuowane zarówno po stronie dokumentu, jak i kina fikcji. Film biograficzny należy do kategorii gatunków poliwalentnych, to jest takich, które cechuje podatność na wchodzenie w rozliczne związki z innymi gatunkami²³.

Nietrudno zauważyć, iż dokumentalne, niefabularyzowane biografie filmowe są mniej popularne niż atrakcyjne pod względem scenariusza i nierzadko dostosowane do oczekiwań widza filmy fabularne, ukazujące w barwny, zajmujący sposób życie muzyków. Filmy dotyczące życia i twórczości artystów, sytuujące się często na pograniczu filmu dokumentalnego i oświatowego (z charakterystyczną dla niego zachowawczą formą, jasnym, klarownym wykładem z narratorem, dużą czytelnością przekazu), nierzadko przybierają gatunkową postać *portretu dokumentalnego*. Filmy te dokumentują pewne kanony kultury, przybliżają sylwetki i dorobek osób, które w znaczący i niepowtarzalny sposób pomnożyły i wzbogaciły jej zasoby. U genezy tych filmów leżą głównie funkcje poznawcze i edukacyjne, narzucając w pewien sposób swe określone wymogi realizatorskie. Kanoniczna struktura tego typu opowieści filmowej to zazwyczaj prezentacja najważniejszych wątków biograficznych, ukazanie miejsc, z którymi związana była główna portretowana postać, wykorzystanie materiałów archiwalnych (kadry filmowe, fotografie, wstawki reportażowe, fragmenty nagrań dźwiękowych), wypowiedzi osób z nią związanych (rysujące jej *portret psychologiczny*), komentarze i opinie specjalistów odnośnie dzieł artysty, w końcu zademonstrowanie wybranych fragmentów dorobku artystycznego. Możemy więc zgodzić się ze zdaniem wielu filmoznawców, iż portrety dokumentalne artystów uznać można, jak przypomina np. Mariola Marczak, za:

²³ M. Hendrykowski, *Biografizm jako dążenie kina współczesnego*, [w:] *Biografistyka filmowa. Ekranowe interpretacje losów i faktów*, red. T. Szczepański, S. Kołos, Toruń 2007, s. 180.

gatunek użytkowy, mający tendencję do stereotypizacji, sztywnienia reguł gatunkowych. Ale dobre warsztatowo realizacje przynoszą satysfakcję widzowi, spełniając jego oczekiwania: zaspokajają ciekawość na temat »znanych nieznanych« przynosząc podstawową wiedzę oraz przybliżając postać. [...] Portrety dokumentalne spełniały różne, czasem sprzeczne funkcje, bo z jednej strony wartości poznawcze musiały dominować, z drugiej strony – telewizyjne medium lub wiek nieletnich na ogół odbiorców narzuca wymóg komunikatywności, prostoty, a jednocześnie pewnego minimum atrakcyjności wizualnej przekazu. Jednakże portrety dokumentalne osiągają artystyczny poziom lub stają się kulturowo ważne wtedy, gdy te narzucone funkcje zostają podporządkowane „prywatnym” osobistym celom twórców – realizatorów, gdyż to one decydują o pewnej niepowtarzalności tych dokumentów, a nawet wyjątkowości niektórych z nich²⁴.

Z pewnością najciekawsze pod względem twórczym są właśnie ujęcia nacechowane indywidualnym, oryginalnym spojrzeniem, autorskie, będące niejako osobistą wypowiedzią reżysera na temat innego artysty. Ma tu miejsce pogłębiona refleksja nad sposobem kreacji bohatera, ukazanie przez reżysera jego własnego wizerunku twórcy i dzieła, ale także odkrywanie, odsłanianie jego tajemnicy. Z uwagi na głębszą, kulturową funkcję tych obrazów filmowych, spotykamy tu różne, często nowatorskie rozwiązania formalne, czy bardziej wysublimowane efekty artystyczne²⁵. Myślę, że dobrym przykładem mogą tu być trzy filmy w reżyserii Violetty Rotter-Kozery powstałe w ostatnim dziesięcioleciu: film dokumentalny „Please Find. Henryk Mikołaj Górecki” (z 2012 r.), „Wojciech Kilar – między awangardą a Hollywood” (z 2017 r.) czy film dokumentalny – fabularyzowany „Michał Spisak – listy rozproszone” (z 2014 r.).

Oczywiście we współczesnej edukacji artystycznej i muzycznej należy zauważać i wskazywać możliwości do wykorzystania potencjał

²⁴ M. Marczak, *Portrety dokumentalne – artyści wobec rzeczywistości*, [w:] *Biografistyka filmowa...* op. cit., s. 289.

²⁵ Z historii polskiej filmowej biografistyki dokumentalnej dotyczącej artystów muzyków przywołać tu można np. dwa filmy Krzysztofa Zanussiego: „Penderecki” [1968 r.], (pierwszy film, przedstawiający sylwetkę twórczą tego artysty, genezę jego awangardowej muzyki, źródła inspiracji, prezentujący jednocześnie nowatorską ekranową formułę, z wykorzystaniem m.in. środków typowych dla filmu fabularnego), oraz film „Lutosławski w rozmowie z Krzysztofem Zanussim” [1989 r.] (wielowymiarowy przekaz, rodzaj wywiadu dotyczącego życia i tajemników pracy kompozytora, także w kontekście ówczesnych realiów społeczno-politycznych).

nowych zjawisk w kulturze, także w kulturze medialnej. Jest to rozległy i frapujący młodych ludzi obszar zainteresowań. Duża uwaga i ożywiony dyskurs prowadzony przez pedagogów o roli mediów w edukacji dowodzi, że również progresywna, krytyczna edukacja artystyczna, czy muzyczna²⁶, winna szeroko czerpać z nowych technologii przekazu informacji i strategii multimedialnych. Różne nury, mody, trendy, postawy twórcze, jakie pojawiają się w przestrzeni muzycznej (demonstrowane także w postaci filmu biograficznego czy autobiograficznego), mogą być analizowane także z perspektywy społecznej psychologii muzyki, a także z perspektywy ich socjokulturowych, czy personalnych czynników i uwarunkowań.

Bibliografia

- Calek A., *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Kraków 2013.
- Calek A., *Czas jako element konstrukcyjny biografii naukowej*, [w:] *Czas i miejsce w biografii. Aspekty edukacyjne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, Łódź 2017.
- Dąbrowski B., *Szymanowski. Muzyka jako autobiografia*, Gdańsk 2010.
- Gmys M., *Karol Kurpiński i romantyczna Europa*, Warszawa 2015.
- Hendrykowski M., *Biografizm jako dążenie kina współczesnego*, [w:] *Biografistyka filmowa. Ekranowe interpretacje losów i faktów*, red. T. Szczepański, S. Kołos, Toruń 2007.
- Lalak D., *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010.
- Marczak M., *Portrety dokumentalne – artyści wobec rzeczywistości*, [w:] *Biografistyka filmowa. Ekranowe interpretacje losów i faktów*, red. T. Szczepański, S. Kołos, Toruń 2007.
- Przechera M., *Pomiędzy sztuką a dziennikarstwem – muzyczne biografie w Polsce*, „Dziennikarstwo i Media” 2014, nr 5.
- Przeremska V., *Edukacja artystyczna i kulturalna we współczesnym dyskursie pedagogicznym*, „Wychowanie Muzyczne” 2019, nr 3.
- Przeremska V., *Powszechna edukacja muzyczna młodzieży w kontekście współczesnej pedagogiki kultury i jej dylematów aksjologicznych*, [w:] *Tożsamość pedagogiki muzyki*, red. A. Michalski, seria: Pedagogika muzyki. Cechy-aksjologia-systematyka, Gdańsk 2012.

²⁶ V. Przeremska, *Edukacja artystyczna i kulturalna we współczesnym dyskursie pedagogicznym*, „Wychowanie Muzyczne” 2019, nr 3, s. 12.

Radoszewski R., *Czesław Niemien. Kiedy się dziwić przestanę...*, Warszawa 2004.

Sztobryn S., *Czas historii – czas życia – czas marzeń, polisemiczny walor pojęcia*, [w:] *Czas i miejsce w biografii. Aspekty edukacyjne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, Łódź 2017.

Teichman A., *Chopinocentryzm życia Jana Ekiera. Rozważania na podstawie biografii artysty*, [w:] *Stalość i zmienność w biografii. Przełomy biograficzne*, red. E. Dubas, A. Gutowska, Łódź 2019.

Teichman A., *Jan Ekier*, Warszawa - Kraków, 2013.

Tomaszewski M., *Chopin. Człowiek, dzieło, rezonans*, Poznań, 1998.

Wilczek-Krupa M., *Kilar – geniusz o dwóch twarzach*, Kraków 2015.

Streszczenie

Artykuł dotyczy roli biografii muzycznej (naukowej, literackiej, popularyzatorskiej) w upowszechnianiu kultury, a także w procesie edukacji kulturalnej i edukacji przez sztukę. Jako egzemplifikacja zagadnienia posłużyły wybrane pozycje polskiej biografistyki muzycznej (z okresu ostatnich dwudziestu lat), dotyczące wybitnych postaci (kompozytorów, muzyków-wykonawców). Zwrócono też uwagę na szczególnie dziś powszechny i atrakcyjny gatunek biografii filmowej (film fabularny, dokumentalny). Poruszono problem specyfiki biografii w przekazie wizualno-dźwiękowym, jego poetyki oraz wartości poznawczo-estetycznych.

Słowa kluczowe: biografistyka muzyczna, biografia artysty, upowszechnianie kultury, edukacja artystyczna, edukacja kulturalna, pedagogika muzyczna

Abstract

The article deals with a role of musical biography (scientific, literary, popularized one) in the dissemination of culture and in the process of cultural and art education. As exemplification of the problem, selected items of Polish musical biographistics (which have appeared for last twenty years), of outstanding figures of Polish musical culture (composers, musicians – performers), were used. The attention was also paid on today's, especially common and attractive, genre of film biography (feature and documentary film). The problem of specificity of this visual-sound approach, its poetics, and cognitive and aesthetic values, were touched.

Key words: musical biographistics, artist's biography, dissemination of culture, artistic education, cultural education, music pedagogy